

Dobrowiecki Péter, ELTE PhD hallgató

Szemet – szemért?

A délvidéki „hideg napok” és az azt követő jugoszláv megtorlásokat övező mítoszok a magyar történetírásban

A magyar történetírásban a mai napig számos tévhit és ellentmondás található az 1942 januári délvidéki magyar razziával és az 1944 őszétől kezdve, a helyi magyar lakossággal szemben, a jugoszláv partizánok által elkövetett tömeggyilkosságokkal, megtorlásokkal kapcsolatban. A téves következtetések és magyarázatok tisztázásának feladatát semmiképpen sem szabad kikerülni, hiszen a kérdés összetettségének megértése és az ellentmondásokra való rávilágítás nélkül lehetetlen megfelelően megérteni a délvidéki magyarság sorsának az alakulását Tito Jugoszláviájában.

Politikai berendezkedésből adódóan a rendszerváltást megelőzően a hazai történetírás egyoldalúan ítélte meg a vajdasági eseményeket. Az 1942 januári „hideg napok” történéseivel tanulmányok és könyvek foglalkoztak, azonban az 1944-1945-ös jugoszláv megtorlások tabu témának számítottak, mind Magyarországon, mind a Vajdaságban – 1990-ig nem is sikerült egy maroknyi, a témával indirekt módon foglalkozó, könyvnél többet megjelentetni. A kettősséget jól mutatja Cseres Tibor két munkájának az egymástól teljesen ellentétes megítélése. Az 1964-ben kiadott „*Hideg napok*” című könyve már 1966-ban, a korszak több híres színészének a közreműködésével, került megfilmesítésre. Ezzel szemben 1973-ban „*Bezdáni ember*” címen publikált „novellája” (melyben az 1944-es

bezdáni eseményeket írja le) nemcsak a hazai, hanem a jugoszláv pártvezetés nemtetszését is kiváltotta.

A magyarországi rendszerváltást, illetve a jugoszláv állam egyre erősödő válságát követően, az 1990-es évek elején számos vajdasági és magyarországi történész, helytörténész és újságíró aprólékos kutatásának köszönhetően megindult a korábban elhallgatott események feltárása (bár a jugoszláviai, majd szerbiai levéltárak és archívumok csak fokozatosan és a mai napig sem teljesen váltak hozzáférhetővé). E folyamat részeként immár egyre több összefoglaló történeti munka tért ki a csehszlovákiai és romániai magyarság sorsának a bemutatása mellett, a Jugoszláviában élő magyarok háború utáni tragédiájának az ismertetésére is.

Sajnos azonban nemcsak pozitív változásokra került sor az elmúlt több mint egy évtizedben. Mindenképpen negatívként kell megemlíteni, hogy számos meghatározó, Magyarország 20. századi történetét feldolgozó tudományos munka még mindig félmondatokban, vagy akár egyáltalán nem említi meg a háborút követő vajdasági eseményeket (amellett, hogy az 1942-es razziával sem foglalkozik egy-két mondatnál bővebben). Erre csak részben szolgálhat magyarázatként, hogy e művek szerzői munkájukban a fő hangsúlyt a háború utáni magyar külpolitikát a legjobban

A Sajkás vidéki 1942-es szerb áldozatok emlékhelye a zsablyai Tiszaparton

foglalkoztató kisebbségügyi kérdésre, a magyar-csehszlovák kapcsolatokra kívánják helyezni. Kiváló példa erre Romsics Ignác 2003-ban kiadott összefoglaló műve, melyben a szerző hosszasan elemzi a magyar-csehszlovák viszony alakulását, míg a vajdasági eseményekről csak egy pár szó elegendő emlékezik meg: *„Különösen nehéz volt ezt feltételezni a Romániából és Jugoszláviából spontán, Csehszlovákiából pedig szervezeten áttelepülők és új hazát, új otthon keresők tízezreinek a beszámolóit hallgatva. Az Erdélyből érkezők a Maniugárdisták 1944-1945-ös rémtetteiről (...), a délvidékiek a szerb partizánok vérengzéseiről, s a csehszlovákiaiak minden magyar nyelvű újság betiltásáról és iskola bezárásáról tudósítottak.”* Szintén átsiklik az eseményeken a Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos által szerkesztett, és elsősorban egyetemi tankönyvként kiadott Magyar-

ország története 1918-1990 című kötet is: *„A honvédség tömeges átállását az is akadályozta, hogy a szlovák partizánok a Felvidéken, Tito hadserege délen és a románok Erdélyben az ottani magyarokkal szembeni kollektív megtorlást kezdték meg.”*²

Mindenképpen elgondolkodtató, hogy a magyar történetírás egy része miért nem tartja említésnek méltónak az 1942-1944-es vajdasági eseményeket, nem is beszélve arról, hogy egyes esetekben a középiskolásoknak szánt történelemkönyvekből az érdeklődő több információt tudhat meg, mint egy több száz oldalas történelmi összefoglaló műből.³

A razziával, illetve a megtorlással közvetve, vagy közvetlenül foglalkozó tudományos munkák számának növekedésével egyúttal azonban egyre gyakrabban láttak napvilágot, olyan téves mítoszok, következtetések és okfejtések, melyek akarva, vagy akaratlanul hozzájárultak az eseményekkel kapcsolatos kép torzulásához és esetenként hamis bemutatásához. Tanulmányom további részében először a razziával, majd pedig a megtorlásokkal kapcsolatos fontosabb mítoszokat, tévhiteket próbáltam meg összegyűjteni, illetve röviden bemutatni egy-egy példa segítségével.

1942 januárjában a fokozott partizántevékenységre hivatkozva a magyar honvédség és csendőrség alakulatai razziákat hajtottak végre a Délvidéken, melyek rövid időn belül tisztogatásokba, tömeggyilkosságokba torkollottak. A magyar történetírásban által gyakran „hideg napokként” említett eseményeknek, a legtöbb magyar forrás szerint, 3340, míg szerb források szerint 3800 áldozata volt.⁴

¹ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, 2003., p. 303.

² Pölöskei-Gergely-Izsák (szerk.): *Magyarország története 1918-1990*, Budapest, 1995., p. 171.

³ Dupcsik Csaba-Repárszky Ildikó: *Történelem IV.*, Budapest, 2006., p. 142.

⁴ Pihurik Judit: *Hideg napok*, in: *Rubicon*, 2009./05, p. 29.

Annak ellenére azonban, hogy az eseményeket számtalan könyvben és tanulmányban feldolgozták, a témával nem szűken vett értelemben foglalkozó munkákban gyakran lehet fellelni pontatlanságokat és tévedéseket. Ezek egyike gyakran már a dolgozatok legelején megmutatkozik azáltal, hogy a szerzők tévesen „újvidéki razzia”, vagy „újvidéki hideg napok” címmel illetik az eseményeket, jóllehet a razzia kezdetben csak a Sajkás-vidékre terjedt ki. A razzia Újvidékre való kiterjesztésére több mint két héttel később került sor és az itteni „pacifikáló hadművelet” követően pedig még több razziára is sor került a környéken.⁵ A razziák közül vitathatatlanul az újvidéki öltötte a legnagyobb méretet és az áldozatok közül is sokan idevalóságosak voltak, azonban nem szabad elfelejteni, hogy Csurogon közel 900, míg Zsablyán több mint 600 áldozatot szedtek a razziák, így sok szerző tévesen szűkíti le a razzia által érintett területet csupán Újvidékre és környékére.

A razziákat övező mítoszok közül talán a legelterjedtebb a honvédség és a csendőrség fellépését kiváltó „partizánművelkedéssel” kapcsolatos tévhitek. A magyar közigazgatás által irányított délvidéki területeken valóban jelen voltak kommunista partizánok (csetnikiek azonban nem) ezek tevékenysége azonban kezdetben elsősorban szabotázsakciókra: az aratásra váró gabona felgyújtására irányult. Az elszaporodó szabotázsakciókra válaszul 1941 nyarától a magyar rendészeti szervek is fokozott erővel léptek fel az ellenállók szemben. Az október 13-án felállított (Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök hatásköre alá tarto-

zó) statáriális bíróság, tevékenységének végéig, 1941 november 21-ig 93 halálos ítéletet hozott, melyből 64-et hajtottak végre.⁶ Csupán erre az időszakra tehető az első szervezett, 58 fős, bácskai partizánosztag létrejötte. Ezt követően válnak a helyi magyar fegyveres egységek és a partizánok között egyre gyakoribbá a halálos áldozatokkal is járó összetűzések, ezek intenzitása azonban némiképpen sem összehasonlítható a Jugoszlávia más részein tapasztalható partizánművelkedéssel.

A sűrűsödő támadások és egyes híresztelések hatására, melyek szerint tömegesen szivárognak be partizánok német területekről, Szombathelyi Ferenc razziát rendelt el január 4-én a Sajkás-vidék megtisztítása érdekében. A razzia végrehajtásával Fekete-halmy-Czeydner Ferenc altábornagy lett megbízva. A bácskai partizán egység már a razzia második napján szét lett verve, innentől kezdve pedig már csupán a helyi lakossággal szembeni túlkapasokról beszélhetünk. Ahogy maguk az akciót irányító tisztiek is jellemezték: „(...) *Bácskában hosszabb időre a teljes rend fog uralkodni, mert most módunkban van az összes nem-*

Légvári Sándor és Teleki Júlia a 18. keresztet állítja a csurogi dögtemetőben 2011. május 15.

⁵ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség*, Budapest, 2004., p. 282.

⁶ Arday Lajos: *Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában*, Budapest, 2002., p. 27.

*kívánatos elemektől megszabadulni és így a lakosságnak elrettentő példát mutatni.”*⁷

Hibás tehát az a közvélekedés, mely szerint a razzia csak a fokozódó partizán tevékenységre adott válasz lett volna, ami fölött a katonai vezetés a későbbiekben elvesztette az ellenőrzést. A műveletekkel megbízott tisztek jól tudták, hogy a tényleges partizán veszély már az első napokban el lett hártva, mégis folyamatos krízishelyzetről tájékoztatták a budapesti minisztertanácsot (hamisan állítva, hogy a partizánok Újvidékre húzódtak vissza). Sajnos az ellentmondások ellenére – hiszen a partizánok számára a nehezen megközelíthető, néptelen területekre való visszavonulás számottevően előnyösebb, mint egy részben ellenséges érzületű nagyvárosba való beszivárgás – a minisztertanács engedélyezte a razzia folytatását, a már ismert eredményekkel. Az újvidéki razzia tehát még kevésbé volt megindokolható, mint a Sajkás-vidéken korábban végrehajtott akciók.

A közhiedelemmel ellentétben az óriási felháborodás hatására már közvetlenül az események után, 1942 áprilisában létrejött egy különleges bizottság az események kivizsgálására. A bizottság jelentésének az elkészülte után Szombathelyi elrendelte az ügyészégi nyomozás megkezdését. Téves tehát az a feltételezés, mely szerint a tettesek felelősségre vonására – a romló külpolitikai helyzet hatására – csupán 1943 telén került sor: „*A Kállay-kormány már a háború utánra készülve és azt mérlegelve, milyen súllyal eshet majd latba a győzteseknél a nem magyar lakossággal szemben folytatott politikája.. (...) Leginkább a Délvidéken mutatkozott változás, amennyiben engedélyezték az előzően betiltott szerb kultúregye-*

*sület működését, majd 1943 decemberében megkezdték az újvidéki vérengzés felelősei elleni pert.”*⁸

A vizsgálat valóban akadozva haladt, majd – Horthy Miklós utasítására – fel is lett függesztve a katonai tisztek elleni nyomozás (a csendőr tisztekkel szembeni azonban nem). A razzia irányítóinak tényleges vád alá történő helyezésére csupán 1943 októberében kerül sor, ennek ellenére a magyar politikai vezetés egy jelentős részében a felelősökkel szembeni számonkérés igénye már jóval korábban megmutatkozott – amit jól mutat az 1942 áprilisától lefolytatott kiterjedt vizsgálat. Mint ismeretes, az ítélet elől Németországba szökő főbűnösök – a halálra ítélt Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy, Grassy József tábornok, Deák László ezredes, Zöldy Márton és Korompay Gusztáv csendőr századosok – rövid ideig, de el tudták kerülni büntetésüket. A világháború befejezését követően a magyar népbíróság a fellelhető vádlottakat újból elítélte, majd Szombathelyi Ferenc volt vezérkari főnökként egyetemben kiadta Jugoszláviának, ahol kivégezték őket.

Szombathelyi Ferenc háborús évek alatt betöltött szerepét a magyar történész társadalom még mindig ellentmondásosan ítéli meg. Hiszen egyrészt felelősség terheli a délvidéki bevonulás során elkövetett túlkapásokért, valamint vezérkari főnökként a razzia elrendelésért és a statáriális bíraskodás 1941. október és november közötti bevezetésért. Másrészt azonban az Újvidéken folytatott razziát is ő állította le, illetve vizsgálatot rendelt el a felelősökkel szemben és megpróbált, sikertelenül, tárgyalásokat kezdeményezni az angolszász hatal-

⁷ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség*, Budapest, 2004., p. 276.

⁸ L. Nagy Zsuzsa: *Magyarország története, 1918-1945*, Debrecen, 1995., p. 218.

makkal. A német megszállást követően pedig letartóztatták. Mindezek ellenére, vagy talán pont emiatt sok esetben neve egy helyen kerül említésre a délvidéki razzia főbűnösével, ezáltal azt a téves benyomást keltve mintha Jugoszlávia, a többi bűnöshöz hasonlóan, a razziában betöltött szerepe miatt ítélete volna halálra. Ennek azonban ellentmond 1946. októberi, újvidéki tárgyalásának a peranyaga. Az iratok tanulsága szerint, Szombathelyit elsősorban nem a razzia megszervezésért, hanem a magyar katonaság Délvidékre történő bevonulása során elkövetett bűntettekért és a rögtönítélő bíróságok létrehozásáért, illetve kegyelmi jogainak az „elmulasztásáért” tartották felelősnek.⁹

A razzia felelőseinek az elítélését megelőzően azonban már sor került a délvidéki magyarság tragikus, kollektív módon történő felelősségre vonására.

Sztálin és Tito moszkvai egyezménye értelmében 1944 októberében a szovjet vörös hadsereg egységeivel egyidejűleg kommunista partizán osztagok vonultak be a magyar és német csapatoktól frissen visszafoglalt délvidéki területekre. A partizánok megjelenését követően nem sokkal kezdetét vette a több hónapon át tartó elhurcolások, erőszakoskodások és fosztogatások időszaka. A jugoszláv vezetés, a kollektíven bűnösnek tartott német kisebbség mellett a magyar lakossággal szemben is ellenségesen lépett fel (annak ellenére, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt vajdasági tagságának jelentős része magyar származású volt). Az első hónapok tömeges kivégzései után, 1945 januárjában megkezdődött a lakosság internáló és munkatáborokba történő elhurcolása. A táborokban uralkodó ember-

telen állapotok miatt számtalan fogva tartott veszette ezekben életét, mindemellett pedig tovább folyt a magyar kisebbség tagjainak – immár bírósági ítéletek – alapján történő kivégzése.

Fontos megemlíteni, hogy az események kezdetétől kezdve a magyar kormánynak tudta volt a Délvidéken zajló megtorlásokról, a világháborút lezáró párizsi béke megkötéséig azonban egyszer sem emelték fel sem államközi, sem nemzetközi szinten a szavukat ellene.¹⁰ A kielezett magyar-csehszlovák viszony időszakában a magyar vezetés valószínűleg tartott egy újabb „győztes” szomszédal való konfrontációtól, ezért is törekedett a belgrádi elittel való kiegyensúlyozott kapcsolatok mihamarabbi megteremtésére. Így fordulhatott elő, hogy nem sokkal azt követően, hogy a vajdasági településekről tömegesen hurcolták el kivégzésük helyére a magyar férfiakat, a magyar politikusok már a kisebbségi problémát példamutatón megoldó jugoszláv államvezetésről beszéltek.

A rendszerváltást követő időszaktól kezdve, a magyarokkal szembeni megtorlásokkal kapcsolatban a hazai szakirodalmat alapvetően két kérdés foglalkoztatta. Egyrészt az áldozatok hozzávetőleges számát kívánták meghatározni, másrészt pedig a tömeggyilkosságok okait próbálták megkideríteni. Az 1990-es évektől kezdődően egyre több publikáció foglalkozott a Délvidéken 1944-1945 között meggyilkolt magyar áldozatokkal. Különböző szerzők 5 ezertől egészen 40 ezer fő fölé tették az elhurcolt, majd gyakran minden hivatalos eljárás nélkül meggyilkolt emberek számát. A jugoszláviai, illetve később szerbiai levéltárakhoz való korlátozott hozzáférés

⁹ Györkei Jenő: *Idegen bírák előtt*, Budapest, 2002., p. 82-83.

¹⁰ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség*, Budapest, 2004., p. 331.

miatt sokáig csak a délvidéki helytörténések aprólékos, személyes beszámolók alapján történő, névsoraira lehetett hagyatkozni. Az elmúlt pár évben szerencsére egyre több szerbiai intézmény adatai váltak kutathatóvá, így mára a téma legjelentősebb szakértői megegyeznek abban, hogy a megtorlásoknak nagyjából 20 ezer vajdasági magyar eshetett áldozatául.

Az áldozatok számának a megállapítása mellett, leginkább az megtorlások mögött rejlő ok-okozati összefüggés foglalkoztatta a témával foglalkozó történészeket és publicistákat az elmúlt több mint 20 évben. A szerzők egy része a megtorlásokban az egyszerű és ösztönös bosszút, a „szemet – szemért” elvet vélték látni, mely szemlélethez szorosan kapcsolódott a „hideg napok – még hidegebb napok” kifejezések használata. E szerzők ugyanis a hangsúlyt a magyar és szerb áldozatok száma között lévő vélt, vagy valós (hiszen a délvidéki razzia áldozatai csak egy töredékét alkotják a magyar alakulatok által meggyilkolt szerb és más nemzetiségű áldozatoknak) számbéli különbségre kívánták helyezni.¹¹ Ezzel azonban csak tovább erősítik, a magyarsággal szembeni véres megtorlásokat egyszerű bosszúnak beállító szerzők táborát, akik szemében egy „kisebb”, magyar túlkapásra, a társadalom minden szegmensére kiterjedő szerb bosszú volt a válasz. Ahogy Salamon Konrád írja: *„A szovjet hadsereg nyomában kommunista partizánok özönlöttek a magyar lakta területekre, s válogatás nélkül gyilkolni kezdték a magyar lakosságot.”*¹²

Érdemes azonban, mélyebben megvizsgálni a délvidéki tömeggyilkosságok mögött rejlő összefüggéseket, hiszen a kutató-

sok eredményeiként mára már nyilvánvaló, hogy a partizánok fellépése egy korábban kidolgozott terv része volt, melyet a Jugoszláv Kommunista Párt legfelső vezetése hagyott jóvá. A kutatások jelenlegi állása szerint a megtorlások engedélyezése alapvetően három okból állhatott Tito és a párt vezetőségének érdekében.

Mindenekelőtt a párt meg kívánta bosszulni az 1941. áprilisi magyar bevonulást követő szerb ellenes cselekményeket különösképpen pedig magát a razziát. Ezért már az elhurcolások megkezdésekor céltudatosan keresték azokat a személyeket, akik bármilyen módon részt vettek a razziában, vagy együttműködtek a magyar hatóságokkal. Sokszor azonban apróságok is elég voltak ahhoz (például a magyar csapatok bevonulása tanúsított pozitív magatartás), hogy valakit elhurcoljanak otthonából, majd kivégezzenek. A bosszú szempontjából a magyarok kollektíven bűnösök voltak, a németekhez hasonlóan, így senki sem érezhette magát teljesen biztonságban. Voltak esetek mikor kivégzésükre váró személyeket csak a helyi szerb lakosság közbelépésének köszönhetően sikerült megmenteni – sokszor azonban ez is kevésnek bizonyult.

A helyi lakossággal szemben alkalmazott kollektív felelősségre vonás Csurog, Zsablya és Mozsdor települések esetében nyilvánult meg a legegységelműbben. A férfiak egy részének a kivégzését követően ugyanis a megmaradt magyar lakosoknak örökre el kellett hagyniuk szülőhelyüket 1945 januárjában. Kitelepítésüket a helyi szerb lakosság személyesen Titótól kérte, arra hivatkozva, hogy az itteni magyarok közül sokan vettek részt az 1942-es razziában.¹³

¹¹ Vincze Gábor (szerk.): *Visszatér a Délvidék*, Budapest, 2011., p. 139-140.

¹² Salamon Konrád: *Magyar történelem, 1914-1990*, Budapest, 1998., p. 190.

¹³ Matuska Márton: *A délvidéki magyarság tragédiája*, in: Rubikon, 2009./05, p. 46.

Ennek ellenére megtorlások végrehajtásában, a bosszúnál sokkal nagyobb szereppel bírt a helyi magyarok megfélemlítésének a szándéka. 1944 októberében Tito utasítására, csak a korábban magyar közigazgatás alatt álló területeken került sor a katonai közigazgatás bevezetésre. A Jugoszláv Kommunista Párt Bácska, Baranya, valamint a Bánát területén számíthatott a legkisebb támogatásra, így a párt számára a megfélemlítés, az ellenállástól való eltántorítás kiemelten fontos volt e területeken. A gyilkosságoktól, kitelepítésektől és elhurcolásoktól lebévult helyi lakosság ezt követően már nem is jelentett „veszélyt” a berendezkedő jugoszláv államhatalom számára.

A megtorlások mögött rejlő, harmadik, legfontosabb ok szorosan kapcsolódik a előbbiekhez, hiszen a bosszúállás és megfélemlítés mellett ténylegesen a potenciális helyi vezetők, ellenzékiek likvidálásra volt a tömeggyilkosságok fő mozgatórugója. A háború éve alatt tanúsított magatartásuktól függetlenül hurcolták el majd végezték ki a helyi gazdasági, vagy társadalmi elithez tartozó értelmiségieket, fontos pozíciókat betöltő személyeket, illetve kereskedőket. Ezt látszik alátámasztani, hogy sok esetben a bevonuló partizánok már kész listákkal rendelkeztek, melyek tartalmazták a likvidálandó lakosok névsorát.¹⁴

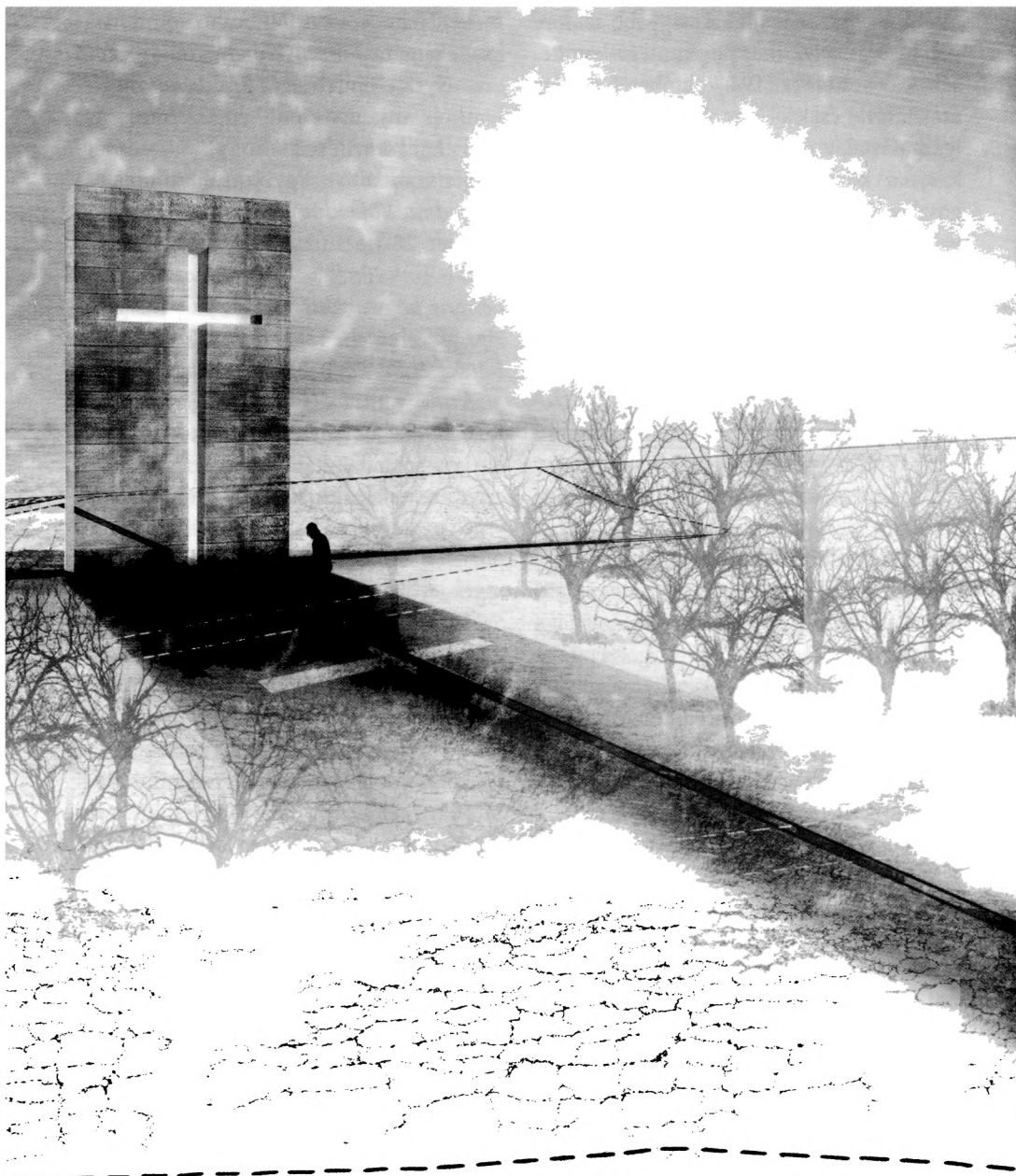
A magyar lakosság kollektív megbüntetése mellett tehát sokkal fontosabb volt a hatalom számára hosszútávon veszélyt jelentő személyek eltüntetése és a lakosság megfélemlítés útján történő engedelmességre való kényszerítése. Ahogy a Vajdasági Népfelszabadító Egységfront lapja a *Slobodna Vojvodina* sokat idézett 1944 október 28-i számában megírták: „A nép érzi, hogy szükség volt erre a határozott lépésre, s hogy szükség van olyan energikus lépésekre, amelyek biztosítják a Bánát, a Bácska és Baranya jugoszláv jellegét.”¹⁵

A magyarság délvidéki tragédiájának a forrása tehát nem a razziában keresendő, hanem sokkal inkább egy olyan politikai erő kibontakozásában, mely minden lehetséges eszközzel biztosítani kívánta hatalmi pozícióit egy számára potenciálisan ellenes területen.

Az 1942. januári délvidéki razzia és az 1944-1945-ben a vajdaságban elkövetett tömeggyilkosságokat övező mítoszok tisztázása a gyarapodó számú kutatásoknak köszönhetően ígéretes irányba halad. Mindazonáltal további kutatásokra van szükség ahhoz, hogy a magyarok és szerbek közötti kapcsolatra a mai napig árnyékot vető események háttérben rejlő tényleges indítékok napvilágot lássanak.

¹⁴ Arday Lajos: *Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában*, Budapest, 2002., p. 222.

¹⁵ *Slobodna Vojvodina* (reprint kiadás), 1944. okt. 28., idézi: A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség*, Budapest, 2004., p. 331.

Kendik Géza építész terve a csurogi áldozatok emlékére